

ODRŽIVI DOGAĐAJI

Kako planirati i organizovati održive događaje u Srbiji

BEZ OTPADA

BEZ PLASTIKE

BEZ PAPIRA

SADRŽAJ

Kako da koristite ovaj vodič	3
1. Šta je održivost?	4
1.1 Održivi događaji	4
1.2 Održivi događaji i ciljevi održivog razvoja (COR)	4
1.3 Standardizacija, globalne prakse i javne politike koje podržavaju održive događaje	6
2. Održivi događaji: kriterijumi održivosti i ključni principi	7
2.1 Da li je sastanak/događaj uživo neophodan?	7
2.2 Zašto održivi događaji?	7
2.3 Planiranje održivih događaja	8
2.3.1 Mesto održavanja događaja	10
2.3.2 Mobilnost i prevoz učesnika i delegata	10
2.4 Upravljanje otpadom na događaju	12
2.4.1 Upravljanje hranom	14
2.4.2 Dodatni kriterijumi i događaji bez otpada (Zero Waste Events)	16
2.5 Efikasno korišćenje resursa (uštede vode i energije)	16
2.6 Promocija i nabavka	18
2.7 Komunikacija	19
3. Organizacija održivih događaja u Srbiji	20
4. Koraci do održivog događaja	21

KAKO DA KORISTITE OVAJ VODIČ

Svrha ovog vodiča je da pruži preporuke za organizovanje ekoloških, održivih događaja, ukazivanjem na mere koje se mogu preduzeti u oblasti promocije događaja, mobilnosti, potrošnje energije i vode, komunikacije, smanjenja i odvajanja i skladištenja otpada.

Vodič je izrađen u okviru Projekta koji finansira GEF “Smanjenje ugljeničnog otiska lokalnih zajednica primenom principa cirkularne ekonomije u Republici Srbiji - Cirkularne zajednice” čiji je cilj da podrži Program Ujedinjenih nacija za razvoj i sve druge zainteresovane u organizaciji održivih, efektivnih i efikasnih radionica i događaja u skladu sa Globalnom razvojnom agendom i principima UN za ozelenjavanje plavetnila (Greening the Blue).

Vodič se sastoji od integralnog teksta koji pruža opšte informacije o održivosti, ključne principe i kriterijume za planiranje i organizaciju održivih događaja sa praktičnim primerima i savetima. Informacije date u ovom tekstu uzete su iz sveta - i predstavljaju poznate i sprovedene prakse u upravljanju događajima koje su prilagođene specifičnim uslovima koji važe u Srbiji. Vodič je dopunjen sa kontrolnim listama koje čitaocima, planerima događaja i organizatorima pružaju praktične informacije, vodeći ih kroz proces planiranja i organizacije događaja. Kontrolne liste otvaraju niz pitanja u okviru svake od definisanih polja intervencija, pružajući kako osnovne tako i dodatne kriterijume održivosti u nekim oblastima. Poseban, dodatni set kriterijuma i principa je razvijen za događaje velikog obima, a na osnovu specifičnosti ovakvih vrsta događaja.

Sve informacije, praktični saveti i pitanja koja su data u ovom vodiču odabrana su na način da omoguće i olakšaju praktičnu primenu kriterijuma održivosti u organizaciji događaja u uslovima koji vladaju u Srbiji. U njemu se posebno zalaže za primenu minimalnih kriterijuma koje bi trebalo primeniti prilikom organizacije svakog događaja u Srbiji i to trenutno i bez dodatnih troškova.

1. ŠTA JE ODRŽIVOST?

Najčešće citirana definicija održivosti potiče od Komisije UN za životnu sredinu i razvoj: "Održivi razvoj je razvoj pri kome se potrebe današnjice zadovoljavaju na način da se ne ugrozi mogućnost da buduće generacije zadovolje svoje potrebe".

Održivi razvoj ne predstavlja samo zaštitu životne sredine ili klime, već podrazumeva pristup pri kome se ekološka, ekonomska i socijalna pitanja tretiraju ravnopravno i posmatraju kao međusobno povezane i zavisne.

Ujedinjene nacije predstavile su Agendu 2030 za održivi razvoj kao globalnu inicijativu koju su usvojile sve zemlje članice UN 2015. godine, a čiju okosnicu predstavljaju Ciljevi održivog razvoja (COR) čija je svrha da rešavaju globalne izazove kao što su siromaštvo, nejednakost, klimatske promene, degradacija životne sredine, mir i pravda.

1.1 ODRŽIVI DOGAĐAJI

"Sastanci, konferencije i drugi događaji predstavljaju standardnu praksu i mogu imati značajan negativan uticaj na životnu sredinu – korišćenjem energije, vode i drugih prirodnih resursa, generisanjem otpada, zagađenjem vazduha i indirektno doprinoseći zagađenju vode, zemljišta i klimatskim promenama usled emisija gasova sa efektom staklene bašte.¹

Javni događaji, kao što su konferencije, sastanci i/ili festivali imaju potencijal da ostave pozitivno nasleđe rešavanjem nekih od globalnih izazova održivosti. Događaji promovišu održivost primenom njenog kriterijuma i imaju tendenciju da pri organizaciji podstaknu nove, inovativne načine održavanja. Takođe, mogu da posluže kao sredstvo kojim se naglašava njihov potencijal da doprinesu povećanju svesti javnosti, znanja i vrednosti koje su u skladu sa Agendom 2030 i održivim razvojem. Konačno, oni mogu da demonstriraju pozitivne efekte na društvo, klimu i životnu sredinu i zbog toga se mogu koristiti kako bi se promovisali doprinosi globalnim ciljevima održivosti.

Održivim tj. zelenim događajem smatra se onaj događaj koji je osmišljen, organizovan i sproveden na takav način da smanji potencijalne negativne uticaje i da ostavi značajno pozitivno nasleđe za zajednicu i sve aktere koji u njemu učestvuju.

Prilagođeno na osnovu Vodiča UNEP-a za zelene sastanke iz 2009 i zasnovano na principima razvijenim tokom simpozijuma ICLEI Greening Events koji je održan u Barseloni, Španija, Septembra 2004.

1.2 ODRŽIVI DOGAĐAJI I CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA (COR)

COR bi trebalo da služe kao inspiracija za akciju. Upravljanje održivim događajima može da ubrza napredak ka ispunjavanju COR. Imajući u vidu ne samo događaje, nego i prateće aktivnosti koje se sprovode u lancu snabdevanja prilikom događaja, organizatori mogu da podstaknu održivost

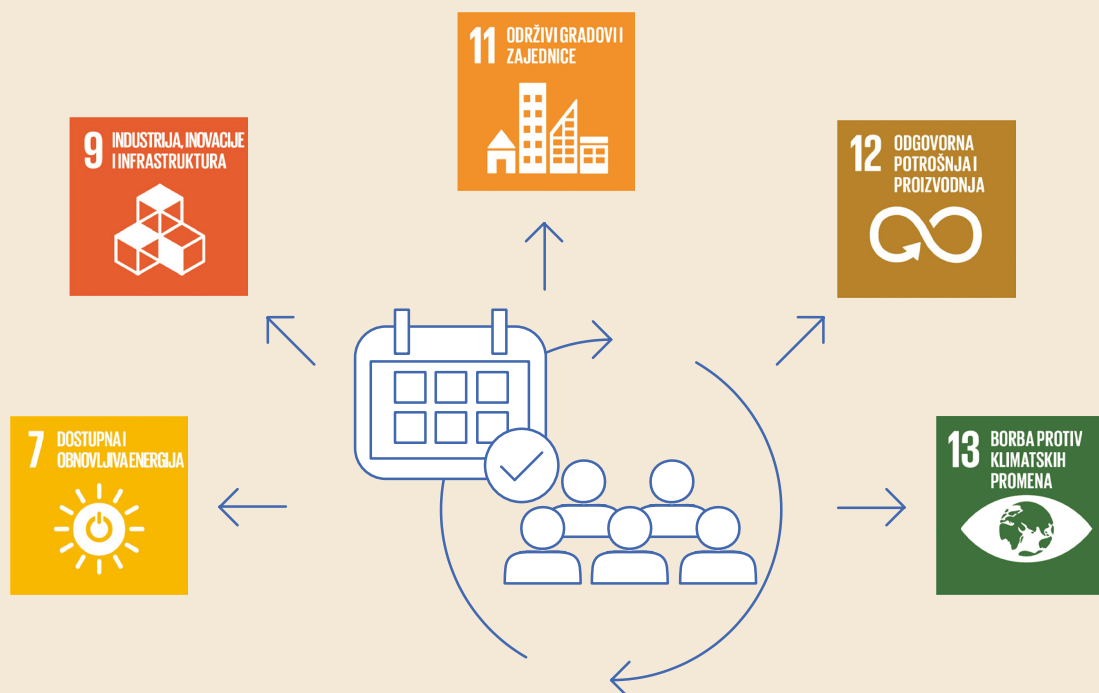
1 Preuzeto iz Vodiča za organizovanje održivih sastanaka i događaja u Komisiji
https://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/EC_Guide_Sustainable_Meetings_and_Events.pdf

u transportu, potrošnji energije, katering, nabavci hrane i pića, papira i/ili upravljanja otpadom, itd. Prema tome, pri planiranju događaja, organizatori bi trebalo da primene sveobuhvatni i kompleksni pristup, uzimajući u obzir ne samo efekte događaja na učesnike i kompanije, već i na životnu sredinu, ekonomiju i društvo.

Postoje različiti događaji, počevši od sportskih takmičenja, pa sve do lokalnih i internih sastanaka ili radionica, koji mogu da doprinesu COR u odnosu na njihov uticaj na životnu sredinu, klimu, efikasno korišćenje resursa, kao što je ilustrovano u nastavku.

Planiranje i organizacija održivih događaja može da poboljša i podrži neke od Ciljeva održivog razvoja kroz promociju i primenu održivih praksi, čime se doprinosi globalnim naporima za dostizanje održivih ciljeva.

- **Cilj 7 – Pristupačna i čista energija:** promovisanje energetski efikasnih rešenja ili korišćenja obnovljivih izvora energije na mestu održavanja događaja, sa ciljem da se umanja upotreba fosilnih goriva i uštede resursi
- **Cilj 9 – Industrija, inovacije i infrastruktura:** promovisanje inovativnih rešenja u cilju smanjenja ekološkog otiska
- **Cilj 11 – Održivi gradovi i zajednice:** podrška gradovima i vladama da, za događaje gde su domaćini, obezbede održivu infrastrukturu i usluge
- **Cilj 12 – Odgovorna potrošnja i proizvodnja:** nastavak korišćenja održivih materijala, recikliranje otpada, upotreba obnovljivih izvora energije, lokalne i organske hrane uz smanjenje nepotrebnog korišćenja resursa
- **Cilj 13 – Klimatska akcija:** nastavak rada na podizanju svesti i korišćenju obnovljivih izvora energije, smanjenje potrošnje energije, te i njihov neizbežan uticaj.

Slika 1: Potencijalni doprinos održivih događaja COR
(delimično preuzeto sa: <https://sdg.indikatori.rs/sr-Latn/>, izvor: autor)

1.3 STANDARDIZACIJA, GLOBALNE PRAKSE I JAVNE POLITIKE KOJE PODRŽAVAJU ODRŽIVE DOGAĐAJE

U junu 2012, Međunarodna organizacija za standardizaciju - ISO² objavila je novi standard ISO 20121. "ISO 20121 nudi smernice i najbolju praksu koja će vam pomoći da organizujete događaj i kontrolišete njegov društveni, ekonomski i ekološki uticaj. Svaka akcija se računa, od korišćenja vode iz slavine umesto flaširane vode do podsticanja korišćenja javnog prevoza. Možda ćete otkriti da vam pomaže da smanjite nepotrebne troškove. Fleksibilan pristup ISO 20121 znači da se može koristiti za sve vrste događaja, od muzičkih festivala do školskih izleta."³

Standard je veoma brzo prepoznat i postao je popularan među organizatorima događaja širom sveta. Primenjen je na svetskim događajima kao što su Olimpijske i Paraolimpijske igre (na primer u Riju 2016) kao i na velikim sportskim takmičenjima (npr. u Glazgovu 2014). Međunarodni olimpijski komitet (MOK) sada zahteva da organizacioni komiteti svih gradova organizatora imaju sertifikat ISO 20121 najmanje tri godine pre održavanja igara.

ISO 20121 je osmišljen da pomogne organizacijama da unaprede održivost svojih događaja: aktivnosti, proizvoda i usluga.

Pored sportskih događaja, standard se koristi za mnogobrojne izložbe i konferencije, velike muzičke festivale i druge značajne događaje, uključujući i Svetski ekonomski forum, COP21 konferenciju u Parizu 2015 ili Svetska izložba EKSP0 Milano 2015.

Standard se, ipak, može primeniti za širok spektar događaja, velikog i malog obima.

Slika 2: Promocija održivosti tokom priprema za OI u Tokiju 2020

Izvor: <https://tokyo2020.org/en/games/sustainability/>

2 <https://www.iso.org/home.html>

3 <https://www.iso.org/iso-20121-sustainable-events.html>

2. ODRŽIVI DOGAĐAJI: KRITERIJUMI ODRŽIVOSTI I KLJUČNI PRINCIP I

2.1 DA LI JE SASTANAK/DOGAĐAJ UŽIVO NEOPHODAN?

Organizatori događaja bi trebalo da procene da li je održavanje događaja „uživo“ neophodno, koji bi razlozi bili „za“ i „protiv“ virtuelnog događaja/konferencije. Sastanak „uživo“ je uobičajeniji i opravdan za osetljive teme, kada postoje tehnička ograničenja ili je neophodna lična razmena informacija ili materijala između učesnika/ca.

Virtuelni događaj predstavlja obiman, **multi-sekcijski** online događaj koji često podrazumeva webinar ili webcast, odnosno medijske video sadržaje koji se distribuiraju putem interneta. Najosnovnija definicija virtuelnog događaja jeste da se on održava uživo putem interneta, podrazumeva interakciju ljudi u virtuelnom okruženju umesto u neposrednom kontaktu, na fizičkoj lokaciji.⁴ Mogu biti predavanja, konferencije, sajmovi zapošljavanja ili karijere, sastanci, itd.

Kada planiraju događaj, organizatori bi uvek trebalo da istraže mogućnosti da smanje sastanke „licem u lice“ čime umanjuju negativne uticaje na životnu sredinu koji nastaju usled putovanja, smeštaja, generisanja otpada, dok istovremeno smanjuju troškove organizacije. Online prezentacije, gostovanje govornika putem interneta uživo, webinar i online treninzi i radionice manje su štetni po životnu sredinu. Kada planiraju događaje, organizatori bi trebalo da uključe barem neke virtuelne segmente.

Virtuelni događaji su u odnosu na tradicionalne fleksibilniji, ekološki prihvatljiviji i isplativiji u smislu troškova. Obično mogu da ugoste više učesnika i da uključe više ljudi. Rizici od spoljašnjih okolnosti su manji, a statistika i izveštavanje jednostavniji.

2.2 ZAŠTO ODRŽIVI DOGAĐAJI?

Održivost događaja znači težiti ka očuvanju prirode i životne sredine; promovisati zdravo, inkluzivno društvo i podržavati prosperitetnu privredu.

Planiranje i organizacija različitih događaja može da predstavlja vrednu i interesantnu platformu za promociju i primenu nekih kriterijuma održivosti. Najveći broj organizacija, kompanija i institucija organizuje minimum jedan događaj godišnje, ali obično mnogo više, počevši od događaja malog obima: internih sastanaka, okupljanja zaposlenih, radionica, upravnih odbora i sl. Često su događaji mnogo većeg obima i uključuju putovanja za rukovodioce ili učesnike, kao i promotivne aktivnosti, ugostiteljske usluge, služenje hrane i korišćenje resursa kao što su voda, struja, energija, itd.

Planiranje i upravljanje održivim događajima može da uključi kompleksne izazove: zdravlje, obrazovanje, ili pitanja infrastrukture i mobilnosti. Ipak, najveći broj organizacija, uključujući i EU prednost daje uticajima koji događaji imaju na klimu i životnu sredinu. Postoje tri ključna principa za održivost događaja.

Slika 3: Ključni principi održivosti događaja, izvor: autor

2.3 PLANIRANJE ODRŽIVIH DOGAĐAJA

Pravilno, pravovremeno i pažljivo planiranje događaja je ključno za njegovu uspešnost. Ključ za uspeh događaja predstavlja pravovremeno i pažljivo planiranje, razmatranje različitih pitanja, izazova, pravovremena i informisana komunikacija sa svim zainteresovanim stranama.

Podrška izvršnih rukovodilaca ili donosilaca odluka je kritičan korak u ovom procesu. Pored toga, neophodno je osigurati jasne procedure, politike i razumevanje među različitim grupama ljudi na koje događaj ima uticaja. Oni uključuju organizatore i planere događaja, druge sponzore, viši menadžment, zaposlene, članove u okviru lanca snabdevanja, učesnike, delegate, regulatorna tela, organizacije civilnog društva i širu javnost.

U inicijalnoj fazi organizovanja događaja trebalo bi **podstaći i inspirisati promene** informisanom komunikacijom sa donosiocima odluka, izvršnim rukovodiocima, zaposlenima i potencijalnim dobavljačima, objašnjavajući im šta se od njih očekuje u smislu održivosti i podržavajući ih da dostignu željene ciljeve održivosti.

Prednosti održivog događaja:

- Doprinos globalnim nacionalnim i lokalnim naporima za klimatski mudre akcije, smanjivanje ugljeničnog otiska i ublažavanje klimatskih promena
- Podrška lokalnoj privredi, socijalnom preduzetništvu i inkluziji
- Podizanje svesti zainteresovanih grupa o izazovima održivosti, klime i životne sredine
- Podsticanje inovacija i promena
- Unapređenje komunikacije, podržavanje razmene i motivisanje zaposlenih
- Smanjenje troškova kroz štednju energije, smanjenje otpada, kupovine lokalnih proizvoda, smanjenje potrošnje

Čak i kada se pitanje održivosti razmatra po prvi put u organizaciji događaja, organizatori mogu da primene **pristup korak po korak**.

Događaji se mogu organizovati poštujući attribute održivosti i pored ograničenja (na primer, ukoliko nikad ranije to nije rađeno, mali je tim ili su resursi ograničeni). Mogu se inicirati male promene, se fokusom na jedan ili dva aspekta kao što su smanjenje korišćenja materijala ili recikliranje otpada. Mere se mogu dalje proširiti tokom narednih događaja.

Pristup korak po korak u upravljanju događajem posebno je interesantan za Srbiju i regione gde su ekološka i društvena svest još uvek na niskom nivou, a prisutno ograničeno tržište ekoloških proizvoda ili društveno odgovornih kompanija.

S druge strane, promocija i organizacija događaja tako da se umanje negativni uticaji na životnu sredinu mogu da predstavljaju pokretačku snagu u Srbiji, kao i da omoguće promenu perspektive i ponašanja organizatora, dobavljača, pratećih biznisa, učesnika, donosilaca odluka i šire javnosti.

Pri primeni parcijalnog ili pristupa korak po korak, organizatori bi trebalo da počnu sa događajima malog obima, kao što su okupljanja zaposlenih, radni ručkovi, sastanci Upravnog odbora. Postepeno se aktivnosti mogu proširiti na spoljne događaje, čime se pružaju pozitivni primeri i istovremeno doprinosi globalnim ekološkim i klimatskim ciljevima. Primenom osnovnih i jednostavnih koraka, organizatori uvode **minimum standarda u organizaciji događaja** i time iniciraju buduće procese i demonstriraju razlike. Svaka društveno ili ekološki odgovorna institucija ili organizacija bi trebalo da zna ciljeve događaja, njegovu svrhu, očekivani broj učesnika, moguće rizike i izazove.

Kada planirate događaj, primenite pristup korak po korak. Počnite sa malim promenama. Primenite jeftine, dostižne i neposredne mere.

IX Međunarodni dani energetike i investicija (MDEI) u Novom Sadu

Tokom planiranja događaja, pripremljena je lista za proveru uslova prilagođena ovom događaju, poslata je organizatorima i procenjene su trenutne prakse održivosti, kao i nivo zainteresovanosti za uvođenje određenih mera kojima se podstiču ciljevi održivosti.

Na osnovu procene i raspoloživih resursa (mesto održavanja, budžet, uslovi tržišta), isplanirano je da događaj uključi jeftine, neposredne i dostižne mere. Glavni cilj dogovorenih i primenjenih mera je da smanji negativni ekološki uticaj na mestu događaja i da se podigne svest organizatora, učesnika, posetilaca, izlagača i donosilaca odluka o održivosti (procenjeno je da je MDEI posetilo oko 1,000 ljudi).

Male, jeftine promene mogu inicirati smanjenje korišćenja materijala, posebno papira i plastike, kao i efikasnije upravljanje otpadom primenom 4R principa (en - refuse, reduce, reuse, recycle - biraj, smanji, upotrebi ponovo i recikliraj).

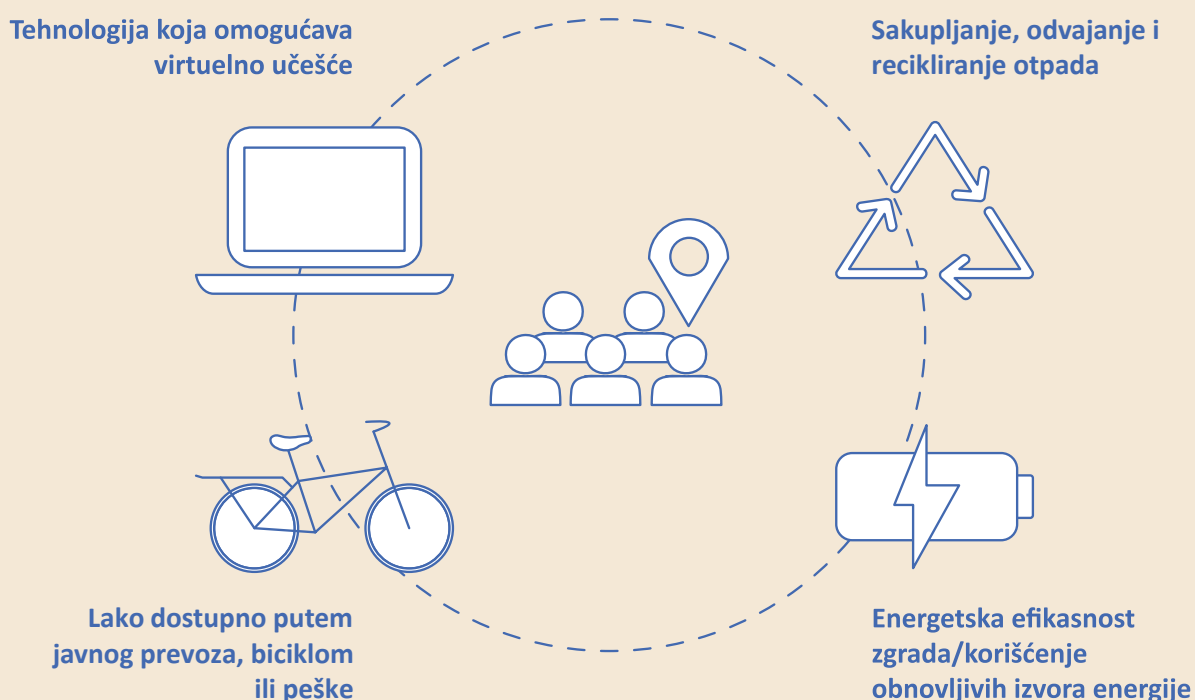
Za masovne događaje kao što su sajmovi, izložbe, sportske utakmice i festivali, poseban izazov predstavlja generisanje otpada, kao i organizacija putovanja za učesnike usled velikog negativnog uticaja na životnu sredinu i ugljeničnog otiska koji proizvode. Prema tome, za događaje velikog obima, neophodno je razviti i dodatni, specifični set kriterijuma održivosti.

2.3.1 MESTO ODRŽAVANJA DOGAĐAJA

Kada je doneta odluka o održavanju događaja, potrebno je pažljivo razmotriti i odabrati mesto održavanja uz primenu različitih kriterijuma održivosti.

Ukratko, kada birate mesto održavanja, potrebno je imati u vidu barem minimalne kriterijume održivosti (prikazano na donjoj slici):

- Centralizovana lokacija održavanja pristupačna pomoću javnog prevoza ili alternativnih načina prevoza (bicikl, pešačenje),
- Upravljanje otpadom u skladu sa principima 4R,
- Postojanje mera energetske efikasnosti i uštede energije,
- IT podrška koja omogućava virtuelno ili učešće na daljinu.

Slika 4: Minimum standarda održivosti za događaje

Zasnovano na EU Vodiču za održive sastanke i događaje, izvor: autor

https://ec.europa.eu/environment/emas/pdf/other/EC_Guide_Sustainable_Meetings_and_Events.pdf

2.3.2 MOBILNOST I PREVOZ UČESNIKA I DELEGATA

Izbor lokacije, odnosno mesta gde će biti održan događaj zaslužuje posebnu pažnju. Organizatori bi trebalo da osiguraju da emisije ugljenika budu što niže. Izabrano mesto bi trebalo da bude centralno pozicionirano za većinu učesnika i da je lako dostupno korišćenjem javnog prevoza (prvenstveno vozova, zatim autobusa). Kada je avionski prevoz neophodan, trebalo bi ga kombinovati sa javnim prevozom.

Odluku o lokaciji bi trebalo donositi na osnovu toga koliko je za učesnike izvodljivo da koriste

ekološki prihvatljive vrste prevoza. Organizatori bi trebalo da ohrabre učesnike, govornike i posetioce da koriste električna ili hibridna vozila, bicikle i javni prevoz. Trebalo bi takođe uzeti u obzir mogućnost parkinga za bicikle i električne trotinete, kao i dostupnost punjača za električna i hibridna vozila. Organizatori bi trebalo da promovišu i podrže principe zajedničkog prevoza, deljenje prostora u automobilima. Organizovanje zajedničkog/grupnog prevoza delegata i učesnika od/do mesta održavanja bi takođe trebalo razmotriti, kao i eventualno subvencionisanje korišćenja alternativnih vidova prevoza. Moguće je primeniti i nadoknadu za GHG emisije, „proizvedene“ usled putovanja učesnika. Sve ove aktivnosti bi trebalo iskoristiti u svrhu promocije, podizanja i unapređenja svesti.

Lokacija događaja

Pažljivim izborom mesta mogu se značajno smanjiti emisije. Na primer, primenom standardnih mera održivosti na događaju od 4,000 učesnika može se smanjiti količina CO₂ za 10.5 metričkih tona (što odgovara uklanjanju dva automobila sa ulica na godinu dana). Ukoliko se tome doda održiv izbor mesta, ova dva faktora mogu rezultirati finalnom smanjenju od 669 metričkih tona CO₂, ili 134 automobila.

Izvor: UUA/MeetGreen, 2011. <http://greendestinations.blogspot.com/2011/08/not-sexy-but-effective.html>

Ukoliko je avio prevoz neophodan, trebalo bi izračunati emisije CO₂ i izabrati maršrute koje prouzrokuju najmanje emisije.

Drugi pristup pri izboru mesta održavanja događaja može uključiti društvene i ekonomske aspekte. Na primer, organizatori mogu izabrati da se sastanak održi u nerazvijenom regionu, čak i uz frekventniji i skuplji prevoz, ali sa ciljem da se pospeši lokalna ekonomija. U ovom slučaju, ukupni ekološki otisak možda neće biti smanjen, ali će događaj pospešiti lokalni razvoj i ostaviti pozitivnu zaostavštinu.

Pri izboru mesta održavanja, organizatori događaja bi trebalo dodatno da istraže postojeće protokole, standarde i procedure koje se primenjuju na lokaciji, i koje su usklađene sa, na primer, ISO standardima za životnu sredinu (ISO 14001 ili EMAS) ili standardom održivosti. Prednost bi uvek trebalo da imaju sertifikovani hoteli koji primenjuju održive principe i procedure (na primer Zeleni ključ, EU Ecolabel) ili sistem upravljanja životnom sredinom (EMAS).

U Srbiji, organizatori bi trebalo da daju prednosti hotelima ili drugim ugostiteljskim objektima koji su odlikovani sertifikatom **“Zeleni ključ”**, koji je međunarodna “ekološka nagrada za smeštaj i druge ugostiteljske objekte koji su posvećeni održivim poslovnim praksama”⁵. Hoteli koji su sertifikovani u ovom procesu u Srbiji su u obavezi da usklade svoje poslovanje sa brojnim standardima održivosti, uključujući sisteme upravljanja životnom sredinom, edukaciju i treninge za osoblje, promociju i obaveštavanje gostiju i klijenata, stroga pravila za upravljanje vodom, otpadom i energijom, itd.⁶

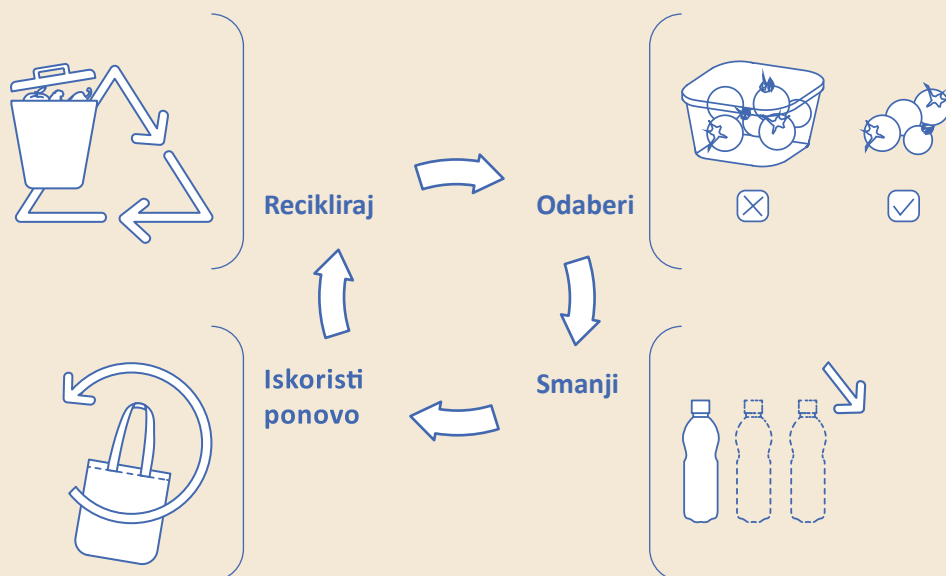
Ukoliko je moguće, pri izboru lokacije ili mesta održavanja događaja prednost bi trebalo da imaju oni koji već poseduju sertifikat (u Srbiji, objekti koji imaju sertifikat “Zeleni Ključ”) s obzirom na to da su već usklađeni sa standardima održivosti.

5 <https://www.greenkey.global/>

6 Više detalja o procesu sertifikacije Zeleni ključ u Srbiji može se naći na: <http://ambassadors-env.com/project/zeleni-kljuc-medunarodna-eko-sertifikacija-turistickih-objekata/>

Organizatori događaja ne bi trebalo da se zadrže samo na trenutnim praksama, već i da kroz diskusiju sa relevantnim učesnicima i rukovodiocima iniciraju korake, akcije i mere koje mogu da unaprede trenutne uslove i doprinesu da mesto održavanja događaja bude održivije.

2.4 UPRAVLJANJE OTPADOM NA DOGAĐAJU

Događaji imaju tendenciju da generišu velike količine otpada. U zavisnosti od cilja događaja, uloga organizatora bi uvek trebalo da bude da preporuča primenu 4R principa u upravljanju otpadom: odaberi, smanji, iskoristi, ponovo recikliraj.

Ovo treba da bude način razmišljanja. Organizatori moraju da razmotre šta kupuju i nabavljaju, kako se to može smanjiti, u

koje svrhe ponovo upotrebiti i kako odložiti. Ovo je relevantno za sve događaje, a posebno za one velikog obima koji su pogodni za generisanje velike količine plastičnog i otpada od hrane.

Princip 4R predstavlja mapu puta za događaje sa visokim nivoom svesti o otpadu. Organizatori događaja bi trebalo da razmotre kako da primene ove principe u svim fazama organizacije događaja. Kada planiraju događaj organizatori bi trebalo da prave mudre izbore kako bi smanjili količinu otpada izborom, odbijanjem da nabave i kupe proizvode koji zagađuju životnu sredinu ili mogu postati otpad (na primer proizvodi za jednokratnu upotrebu ili artikli pakovani pojedinačno, kao i oni obmotani plastikom, kutijama ili kartonima). Na to se može nadovezati smanjenje broja štampanih, kao i izbor promo i reklamnih materijala, robe i proizvoda koji se mogu reciklirati, ponovo koristiti ili služiti kao resurs za neki od narednih događaja.

Tokom pripreme faze planiranja događaja, organizatori bi trebalo da primene princip “bez papira”, tj. da sledeće aktivnosti obavljaju elektronski:

- Informisanje, pozivanje i potvrda učešća,
- Promocija i registracija,
- Priprema i distribucija programa,
- Mape, pripremni materijali i druge neophodne informacije i logistički detalji,
- Elektronske karte i rezervacije.

Mudro planirajte, birajte i nabavljajte artikle i hranu za događaj. Izbegavajte artikle koji su pakovani prekomerno ili pojedinačno i koji se koriste jednokratno.

Na samom događaju, organizatori bi trebalo da potenciraju aktivnosti kojima se generiše najmanja moguća količina otpada. U skladu sa tim, potrebno je potpuno eliminisati korišćenje proizvoda za jednokratnu upotrebu kao što su plastične kese, pribor za jelo, flašice, čaše i zameniti ih sa više namenskim i biorazgradivim alternativama.

Moguće zamene jednokratnim proizvodima mogu biti staklene flaše, bokali ili kanisteri za vodu, papirne ili tekstilne kese i drugo. Pored toga, organizatori mogu da razmotre biorazgradivi pribor za jelo koji nema veliki negativni uticaj, a koji je izrađen od obnovljivih sirovih materijala kao što su skrob, ljuske pomorandže, kukuruzno ulje i biljke.

Organizatori bi uvek trebalo da teže da dodatno umanje količinu otpada na događaju. Prilikom nabavke robe bi trebalo da prave mudre izbore i izbegavaju nepotrebna pakovanja, umotavanje, posebno hrane, kao i upotrebu jednokratnih kesica sa šećerom, solju ili kafom. Tokom događaja organizatori moraju nametnuti i ukazati na razdvajanje otpada. Pored obezbeđivanja recikliranja, trebalo bi da iskoriste priliku da edukuju posetioce, učesnike i širu publiku o odlaganju i upravljanju otpadom, kao i o principima 4R i nulte tolerancije na otpad.

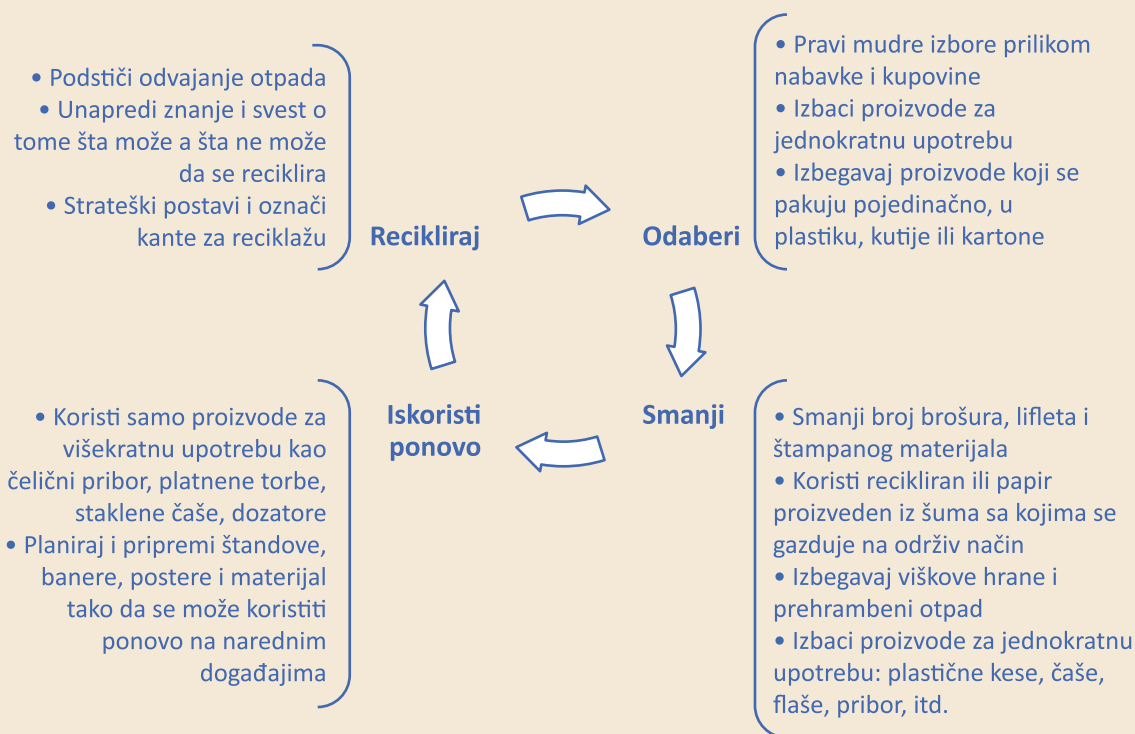

Slika 5: Artikli koji se mogu i ne mogu reciklirati⁷

Imajući u vidu da veliki događaji generišu velike količine otpada, oni predstavljaju savršenu priliku za demonstraciju praktičnih načina smanjenja i recikliranja otpada. Prilikom planiranja velikih događaja kao što su festivali, sportske manifestacije, koncerti i slično, gde se obično generiše velika količina otpada za kratko vreme, organizatori bi trebalo da razmotre prisustvo posebnog tima koji bi bio zadužen za edukaciju i informisanje posetilaca, prikupljanje, pražnjenje i sortiranje otpada koji se brzo generiše.

7 Bazirano na Vodiču za ambalažni optad koji je izradio Sekopak, <https://sekopak.com/vodic-za-ambalazni-otpad-sta-mozete-da-reciklirate/>

Tokom događaja, potrebno je sprovesti sledeće aktivnosti koje su minimum kako bi se sproveli principi 4R u upravljanju otpadom, kao što je ilustrovano na šemi.

2.4.1 UPRAVLJANJE HRANOM

Neiskorišćena hrana je više od “običnog otpada”. Kada jednom dospe na deponiju, bio-otpad oslobađa gasove sa efektom staklene bašte kao što je metan, uzrokujući direktno globalno zagrevanje. Pored toga, energija iskorišćena za njenu proizvodnju propada.

Jedan od ciljeva organizovanja događaja bi trebalo da bude maksimalno **smanjivanje otpada od hrane**. Takođe, organizatori događaja bi trebalo da razmotre, planiraju i sprovedu strategiju za tretiranje bio-otpada i da upravljaju viškovima hrane tokom događaja.

Viškovi hrane

Pažljivim planiranjem količina organizatori bi trebalo značajno da smanje viškove hrane na događajima. Izbor i količina hrane koja se naručuje trebalo bi da prati broj i potrebe delegata i učesnika. Izbor hrane i način služenja (male porcije, mali zalogaji, sveža i lokalno proizvedena hrana) može značajno smanjiti nepotrebne viškove na događaju. Organizatori bi trebalo da odrede da li i kako viškovi hrane mogu da se doniraju, kompostiraju ili posluže kao stočna hrana.

Ukoliko na mestu događaja postoji praksa kompostiranja, trebalo bi edukovati i ohrabriti posetioce, delegate i učesnike da odvajaju otpad od hrane i podrže napore za kompostiranjem.

MANJE JE VIŠE!

Pažljivo planirajte hranu na događaju. Služite lokalno proizvedene, sveže i sezonske namirnice, izbegavajte viškove, i podstičite kompostiranje.

Otpad od hrane ili bio-otpad

Bio-razgradivi otpad ili bio-otpad definiše se kao “otpad iz bašta ili parkova, otpad koji potiče od hrane i kuhinja iz domaćinstava, restorana, prostora gde se obavljaju ugostiteljske ili maloprodajne delatnosti i sličan otpad koji nastaje u postrojenjima za preradu hrane”. On ne uključuje otpad i ostatke nastale u šumarstvu ili poljoprivredi, stajsko đubrivo, kanalizacioni mulj, niti druge vrste bio-razgradivog otpada kao što su prirodni materijali, papir ili prerađeno drvo. On takođe isključuje nusproizvode nastale tokom proizvodnje hrane koji nikad ne postaju otpad.⁸

Slika 6: Upravljanje hranom na događaju, iz privatne arhive autora

Kako planirati i upravljati hranom

- Planirajte obroke pažljivo i na osnovu broja učesnika/ca
- Naručujte od lokalnih proizvođača
- Služite hranu u manjim porcijama, primenite tzv. “bife” stil
- Kreirajte jelovnik koji sadrži zdrave opcije kao što su vegetarijanska ili veganska hrana
- Izbegavajte meso i ribu
- Služite sveže, integralne i proteinske namirnice i povrće
- Smanjite pakovanje hrane
- Podstaknite odvajanje otpada od hrane
- Ugovorite odnošenje ostataka hrane sa lokalnim organizacijama specijalizovanim za ove svrhe

Tokom služenja je najznačajnije izbegavati korišćenje jednokratnih proizvoda, smanjiti pakovanja i osigurati odgovarajuće prikupljanje i recikliranje/odlaganje otpada. U Srbiji je nivo znanja o razdvajanju otpada veoma nizak i ne postoji dovoljno praktičnih znanja o bio-otpadu ili praksi kompostiranja tokom organizacije događaja. Organizatori bi trebalo da koriste svaku mogućnost kako bi podigli nivo svesti i edukovali one koji planiraju i organizuju događaje, ali i posetioce, delegate, učesnike događaja, širu javnost i ostale zainteresovane.

Slika 7: Hrana koja može da se kompostira⁹

Šta može da se kompostira

Voće i povrće

- ✓ Voće
- ✓ Povrće
- ✓ Salate i zeleniš

Meso, jaja i mlečni proizvodi

- ✓ Sendviči i burgeri
- ✓ Ljuske od jaja
- ✓ Meso i kosti
- ✓ Pica

Žitarice

- ✓ Hleb i peciva (pite, kifle, krofne, itd.)
- ✓ Testenina

8 <https://ec.europa.eu/environment/waste/compost/index.htm>

9 Zasnovano na Vodiču za zelene događaje razvijenom od strane Penn Sustainability Office, Penn University, <https://www.sustainability.upenn.edu/resources/guides-manuals/green-event-guide>

2.4.2 DODATNI KRITERIJUMI I DOGAĐAJI BEZ OTPADA (ZERO WASTE EVENTS)

“Nulta tolerancija na otpad je filozofija, strategija i set praktičnih alata kojima se teži da se otpad kompletno eliminiše, a ne da se njime upravlja. Događaj bez otpada ne može se organizovati jednostavnim dodavanjem kanti za reciklažu ili kompostiranjem. Ključ za događaje bez otpada jeste pažljivo planiranje gde svi materijali koji se koriste mogu da se recikliraju, kompostiraju ili ih je moguće ponovo upotrebiti.”¹⁰

Zero-waste, odnosno princip “bez otpada” ukazuje na društvo gde materijal stalno kruži, često sa različitom svrhom. Ono što je višak jednom delu sistema, neizbežno postaje hrana ili gorivo drugom delu sistema. Događaj bez otpada teži da “zarobi” otpad u okviru sistema, time što će pospešiti cirkulisanje, protok materijala, tako da svi materijali koji se koriste na jednom događaju imaju dalju korisnu upotrebu.

Iako se zero-waste princip sve više primenjuje poslednjih godina, nije tako jednostavno organizovati događaj bez otpada. Na ovakvom događaju, na primer, ne postoji distribucija štampanog materijala niti jednokratnih proizvoda, pa u skladu sa tim kante za smeće mogu biti potpuno uklonjene i zamenjene kontejnerima za recikliranje i kompostiranje. Ipak, organizatori ne bi trebalo da propuste ni jednu priliku da promovišu i podignu svest na događaju i trebalo bi da uvedu sve one mere i akcije koje bi mogle umanjiti količinu otpada. Može se početi, na primer, sa uvođenjem 4R principa, a kasnije, ukoliko postoji interes, i mogućnosti za napredne mere, uključiti princip da se na događaju distribuiraju isključivo materijali koji se mogu kompostirati ili reciklirati.

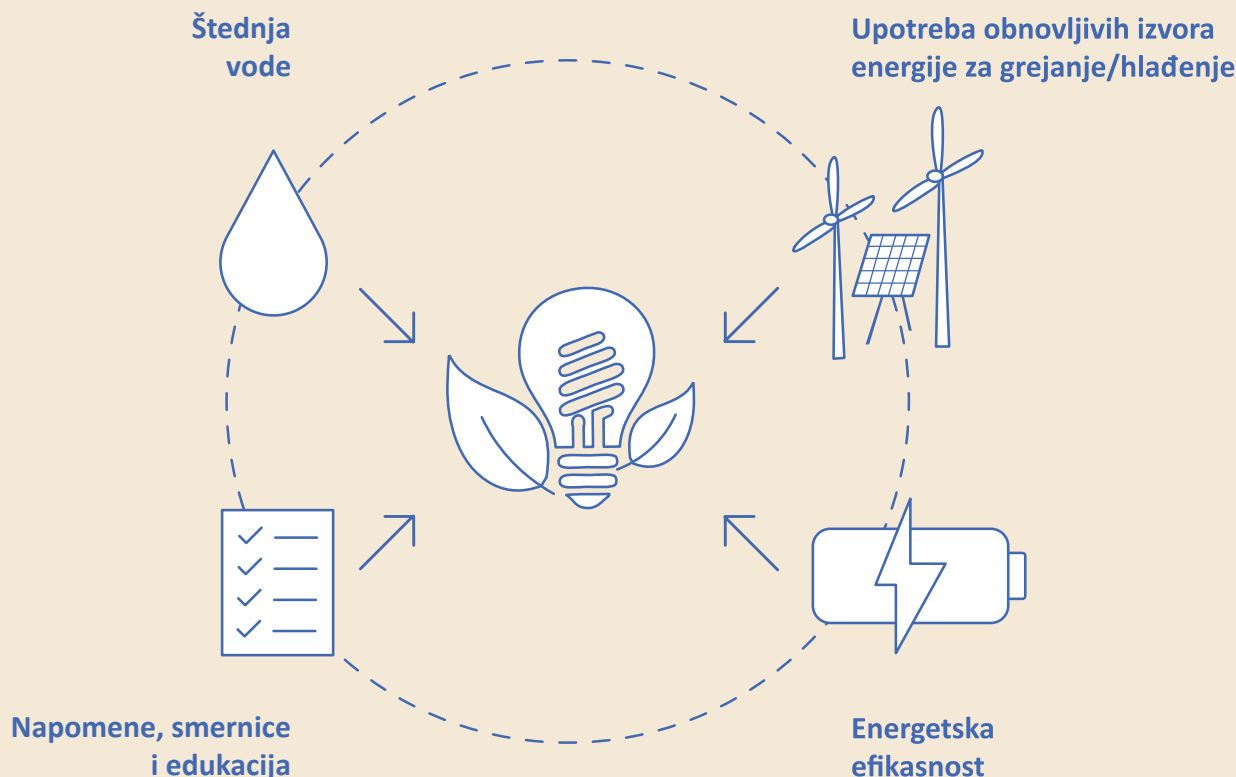
2.5 EFIKASNO KORIŠĆENJE RESURSA (UŠTEDE VODE I ENERGIJE)

Količina energije i resursa koja se koriste za pripremu i održavanje događaja su važni za osiguranje održivosti. Prilikom biranja lokacije za održavanje događaja, organizatori bi trebalo da provere mogućnost za korišćenje prirodnog svetla ili prostora na otvorenom. Ukoliko se koriste zatvoreni prostori, prednost bi trebalo dati onima koji imaju više prirodnog svetla, prizemnim prostorima, itd.

Ukoliko nije dostupna lokacija koja je usklađena sa kriterijumima održivosti, preporuka je da organizatori, u saradnji sa rukovodstvom na mestu događaja, predlože aktivnosti ili intervencije koje mogu da umanje potražnju za energijom. Postoje mnoge jednostavne mere za unapređenje energetske efikasnosti koje se mogu sprovesti, a koje mogu umanjiti potrošnju energije. Neke od njih su, umereno korišćenje klima uređaja ili druge opreme za grejanje ili hlađenje, upotreba štedljivih sijalica, korišćenje opreme koja je energetska efikasna, tajmeri i senzori za kontrolu osvetljenja, “uspavlivanje” uređaja ili opreme sa ciljem smanjenja potrošnje energije, itd.

10 Zasnovano na “Vodiču za događaje i festivale sa nula otpada”, https://bib.irb.hr/datoteka/853544.Zero_Waste_Guidelines_for_Events_and_Festivals.pdf

Slika 8: Kako uštedeti resurse na događaju

Sve javne zgrade u Srbiji, uključujući hotele, sportske objekte ili konferencijske centre imaju obavezu da posедуju energetska pasoš objekta¹¹, koji sadrži informacije o potrošnji termalne energije za grejanje, i klasifikuje zgrade u osam kategorija, od A+ do G. Prema tome, prilikom odabira mesta održavanja događaja u Srbiji, organizatori bi trebalo da pronađu one objekte ili lokacije koje su energetska efikasne i imaju energetska pasoš najmanje u klasi, tj. energetskom razredu B ili više. U slučajevima kada, na primer, hotel ili objekat posедуje Zeleni ključ, kriterijumi koji se odnose na energetska efikasnost već su uključeni i uzeti u obzir tokom samog procesa sertifikacije.

Organizatori događaja moraju iskoristiti svaku priliku kako bi na događajima unapredili svest o uštedi energije i efikasnosti. Sve mere koje se preduzimaju na lokaciji događaja moraju biti jasno označene i istaknute tokom događaja. Organizatori moraju obezbediti da učesnici i delegati razumeju i proaktivno podržavaju mere. Te mere mogu biti jednostavne, kao recimo isključivanje opreme kada se ne koristi ili kontrola temperature u prostorijama.

Organizatori bi trebalo da ispitaju da li se za grejanje ili hlađenje koriste obnovljivi izvori energije na mestu održavanja i da iste promovišu kao doprinos održivosti.

UKLJUČITE SVOJU PUBLIKU!

Podstaknite učesnike i posetioce događaja da učestvuju aktivno u uštedi resursa. Jasno označite na mestu događaja kako oni mogu da uštede struju, vodu, energiju...

11 U skladu sa Pravilnikom o uslovima, sadržini i načinu izdavanja sertifikata o energetskim svojstvima zgrada, Službeni Glasnik RS, br 69-2012

Trebalo bi da razmotre potrošnju vode kako na mestu održavanja, tako i tokom samog događaja. Učesnike treba podstaknuti da dopunjuju svoje flašice za vodu. Ukoliko ne postoje mere za štednju vode na događaju, organizatori mogu u dogovoru sa menadžmentom objekta da predlože i uvedu određene mere. U objektima koji poseduju Zeleni ključ postoje brojni i strogi kriterijumi kojima se ograničava i utiče na korišćenje vode. Oni uključuju, na primer, ograničenje korišćenja vode u mašinama za pranje sudova ili prilikom ispiranja toaleta, određene vrste cevi za vodu, slavina, tuševa. Ukoliko postoji tretman otpadnih voda, isti bi takođe trebalo imati u vidu.

Kako bi se uštedeli resursi, važno je da se angažuju i uključe učesnici, posetioci i delegati na događaju. Na ovaj način organizatori ne samo da će obezbediti trenutne uštede, već će i promenom pristupa, tj. učenjem tokom praktične primene osigurati dugotrajnu promenu ponašanja. Tokom ove „vežbe“ praktične primene, organizatori bi trebalo da izbegavaju da aktivnosti ili mere postanu opterećenje za učesnike, čime se izaziva suprotan efekat. Najvažnije su odgovarajuće, pravovremene i jasne instrukcije učesnicima o tome šta i kako nešto treba da rade. Organizatori bi trebalo da naglase sve napore da se smanji potrošnja vode i energije, te da ohrabre učesnike da u njima učestvuju i doprinesu uštedama, čak i da ih za to nagrade, ukoliko je moguće.

Ušteda vode

Na godišnjoj konferenciji kompanije Oracle Software 2008, umesto 500,000 flašica sa vodom, uvedeni su kanisteri za vodu od 20 litara na kojima su učesnici mogli da dopunjavaju svoje višenamenske flašice za vodu koje su dobili prilikom registracije. Ovom izmenom uštedelo se 1.5 miliona dolara, koji su reinvestirani u događaj naredne godine.

izvor: <https://www.businesstravelnews.com/Business-Travel-Agencies/Visions-Of-Green-Oracle-Heralds-Eco-Events-Advances-Its-Quest-For-Zero-Waste-Conference?ida=Technology&a=proc>

Promovišite mudro:

- Birajte artikle za višekratnu upotrebu (torbe, kontejnere, foldere), i one sa manjim ekološkim otiskom
- Koristite ekološke i korisne promotivne poklone
- Uključite lokalne proizvođače i socijalna preduzeća
- Dodatno naglasite i promovišite održivost proizvoda
- Neka promo materijali promovišu svrhu događaja
- Birajte one artikle koji se mogu ponovo koristiti na narednim događajima

2.6 PROMOCIJA I NABAVKA

Slično odluci o vrsti događaja, organizatori bi trebalo da razmotre da li su promotivni materijali neophodni i mogu li se delimično ili kompletno distribuirati elektronskim putem.

Pri planiranju i osmišljavanju promotivnih aktivnosti, materijala i druge opreme, važno je da organizatori primene kriterijume održivosti. Svi distribuirani proizvodi trebalo bi da budu u skladu sa konceptom održivosti, klimatski neutralni, ekološki prijemčivi, da prouzrokuju najmanji ugljenični otisak, doprinose društvenim ili ekonomskim aspektima bez negativnog uticaja na životnu sredinu.

Ukoliko nije izvodljivo organizovati događaj bez štampanog materijala, organizatori bi trebalo da procene potrebe i smanje broj štampanih primeraka. Za štampanje bi organizatori trebalo da koriste reciklirani papir ili papir koji se proizvodi iz šuma sa kojima se upravlja na održiv

način (FSC sertifikacija¹²). Međutim, preporuka je da se poruke kad god je to moguće prosleđuju, dele ili razmenjuju elektronskim putem.

Pokloni ili promotivni artikli za učesnike ili delegate trebalo bi da naglašavaju održivost, čime se otvara veliki prostor i mogućnosti za inovativna i kreativna rešenja. Organizatori bi trebalo da izbegavaju uobičajene promotivne artikle: torbe, olovke, bedževe, banere, kancelarijski materijal od plastike ili ekološki neprihvatljivih materijala. Umesto toga bi trebalo da osmisle, dizajniraju i distribuiraju proizvode od materijala koji se mogu reciklirati ili ponovo koristiti čime se ukazuje na održivost i doprinosi ekološkim koristima i ciljevima.

Slika 9: Promotivni magnet za događaj "Građani pokreću grad budućnosti" održanog u organizaciji UNDP Srbija, izvor: autor

2.7 KOMUNIKACIJA

Komunicirajte održivost:

- Predstavite očekivane pozitivne rezultate događaja
- Pripremite kratke, jasne i jednostavne poruke
- Koristite kanale komunikacije koji su prilagođeni potrebama publike
- Prilagodite sadržaj i format poruke publici
- Čuvajte se *greenwashing-a*
- Za događaje velikog obima koristite promocije i kampanje velikog obima
- Koristite socijalne medije kako bi dodatno povećali svest o pitanjima održivosti
- Osmislite logo i predstavite zelene simbole koji se mogu lako prepoznati
- Sarađujte sa dobavljačima, sponzorima i partnerima kako bi zajedno promovisali i proširili vest o događaju
- Pojasnite učesnicima i pomozite im da razumeju koje promene su učinjene i zašto: uključite ih maksimalno u proces
- Obučite osoblje ukoliko je neophodno (pružanje usluga čišćenja ili kompostiranje za kuhinjsko osoblje)
- Predstavite dostignuća i efekte događaja javnosti

Komunikacija je veoma značajan deo promocije održivosti. Organizatori bi trebalo da komuniciraju sa zainteresovanim učesnicima koristeći jasne argumente, razloge i ciljeve održivosti. Potencijalni dobavljači bi trebalo da budu uključeni u ranoj fazi kako bi se uticalo na odluke u vezi nabavki ili se uključili zeleni i održivi kriterijumi u procese nabavki. Ovo je ključni momenat za podizanje svesti i znanja, a ukazuje na to kako događaji mogu da doprinesu ciljevima održivosti.

Komunikacija je veoma važan element uspeha održivog događaja, počevši od planiranja, realizacije do izveštavanja. Ona zahteva pažljivo osmišljene poruke koje su prilagođene potrebama publike, u skladu sa svrhom događaja tokom svih faza organizacije. Često strateška komunikacije može biti pokretač promene. Održivi događaj nije samo prilika da se prenese poruka već mogućnost za edukaciju, ubeđivanje i osveščivanje i uzajamno razumevanje među učesnicima.

Uvek je poželjno, posebno ukoliko se radi o događajima velikog obima, pripremiti plan komunikacije sa svim strateškim elementima: ciljevi, ciljna publika, ključne poruke, kanali komunikacije i da se preciziraju rokovi i vremenski okviri.

Organizatori bi posebnu pažnju trebalo da obrate na **greenwashing** pri promovisanju i komuniciranju „ekološke prihvatljivosti“ događaja. Greenwashing predstavlja praksu gde se koriste potencijalno obmanjujuće informacije kako bi se proizvod, događaj ili proizvod koji se dovodi u vezu sa događajem prikazali kao ekološki odgovorni više nego što to zaista jesu.¹³ To je loša strategija koja može biti štetna za događaj, ugrožavajući poverenje i uzrokujući negativne efekte na promociju događaja. Javnost i učesnici bi trebalo da uvek budu adekvatno i precizno informisani.

3. ORGANIZACIJA ODRŽIVIH DOGAĐAJA U SRBIJI

Prilikom planiranja i organizacije događaja u Srbiji, posebnu pažnju bi trebalo obratiti na komunikaciju i promociju, čime bi se postigao konsenzus oko **uvođenja minimalnih kriterijuma** pri organizaciji događaja. Prakse koje podržavaju održive i zelene nabavke, eko sertifikacija i slični koncepti trebalo bi da doprinesu pozitivnim pomacima. Ti procesi mogu generalno da doprinesu naporima da se promoviše održivost događaja, te na osnovu toga i da se poveća svest o pozitivnim uticajima događaja na ekološka i pitanja koja se tiču klimatskih promena.

Ovo je posebno značajno za društva kao što je Srbija, gde ekološki prihvatljivi proizvodi još uvek nisu dovoljno prisutni na tržištu, a procedure za sprovođenje zelenih javnih nabavki su u inicijalnoj fazi primene.

Prakse zelenih nabavki mogu da podrže održive događaje podsticanjem plasiranja ekoloških proizvoda i roba na tržištu, ali i obrnuto. Organizatori mogu podstaći zahteve tržišta i motivisati dobavljače da razmišljaju u pravcu održivih i ekoloških alternativa, uvođenjem i insistiranjem na kriterijumima održivosti pri nabavci roba, proizvoda ili usluga. To može uključiti proizvode kao što su: papir, tekstil, hrana i piće, pakovanja, higijenski proizvodi i usluge čišćenja, IT oprema ili nameštaj.

Preduzmite trenutne, dostižne i jeftine akcije pri planiranju i organizaciji kako događaja malog tako i događaja velikog obima u Srbiji.

- **Bez papira**
- **Bez jednokratne plastike**
- **Primenom 4Rs filozofije upravljanja otpadom: biraj, smanji, upotrebi ponovo i recikliraj.**

Novi Program razvoja javnih nabavki za Srbiju (2019-2023)¹⁴, usvojen je u decembru 2019., oslanjajući se na prioritete EU. U okviru njega naglašavaju se zelene javne nabavke, inkluzivni razvoj koji uključuje povećanje društvene kohezije i smanjenje siromaštva, i potpomaže učešće MSP u javnim nabavkama, kao i nabavku inovativnih proizvoda, usluga ili radova. Više prostora daje se zelenim javnim nabavkama, kao jednom od načina koji mogu indirektno da obezbede doprinos države ciljevima nacionalne ekološke politike. Neki od kriterijuma održivosti u javnim nabavkama ugrađeni su kroz jedan od specifičnih ciljeva koji se odnosi na promociju i podršku društvenim i ekološkim aspektima u procesima javnih nabavki i inovacijama.

13 <https://www.eventmanagerblog.com/sustainable-event-management>

14 <http://www.ujn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/11/1.-UJN-Program-UJN-2019-2023..pdf>

4. KORACI DO ODRŽIVOG DOGAĐAJA

